

PRIMERJAVA SISTEMOV SKRBI ZA OTROKE IN STAREJŠE V SLOVENIJI V KONTEKSTU POLITIK DEFAMILIZACIJE IN REFAMILIZACIJE**

Povzetek. Družbeni sistemi skrbi za otroke in starejše, ki predstavljajo pomemben element sistemov blaginje ter dejavnik enakosti, vključno s položajem žensk v družbi, doživljajo v zadnji desetletjih transformacije zaradi spremenjenih demografskih, družbenih in ekonomskih razmer. Na novo se definirajo meje glede redistribucije stroškov, dela in odgovornosti za skrb med družino, državo, trgom in skupnostjo z vzpostavljanjem novih načinov financiranja, dajatev, pravic in pogojev za pridobitev pravic. V okvirjih primerjalne feministične refleksije spreminjanja sistemov blaginje in na podlagi analize skrbstvenih politik v Sloveniji avtorica v članku razvija tezo, da režima skrbi za otroke in starejše v Sloveniji sledita različni logiki modernizacije ter ustvarjata različen obseg in način oskrbe. Ugotavlja, da medtem ko je skrb za otroke javna, univerzalna in defamilizirana, skrb za starejše sledi načelom privatizacije, rezidualnosti in refamilizacije.

Ključni pojmi: socialne politike, sistem skrbi za otroke, sistem skrbi za starejše, spol

Uvod: aktualna spreminjanja sistemov socialne oskrbe

Spreminjanje družinskih vzorcev, staranje prebivalstva, intenziviranje vključenosti žensk in starejših na trg dela ter politike ekonomizacije javnega sektorja povzročajo v sodobnih postindustrijskih družbah skrbstveni primanjkljaj in priče smo kompleksnim spremembam na področju politik socialne oskrbe, ki transformirajo tudi naravo sistemov blaginje (Pfau-Effinger in Rostgaard, 2011; León, 2014). Skrb za odvisne člane družbe je izrazito kompleksen in večdimenzionalen fenomen, ki se dogaja v formalni in neformalni obliki, v javni in zasebni sferi, kot plačano in neplačano delo, kot skrb za otroke, bolne in ostarele ipd.

Socialno oskrbo (ang. *social care*) skupaj z Daly in Lewis (2000: 285) opredeljujemo na način, ki omogoča preseiganje teh dihotomij in fragmentirane

* Dr. Majda Hrzenjak, sociologinja, višja znanstvena sodelavka na Mirovnem inštitutu, Ljubljana.

** Pregledni znanstveni članek.

narave skrbi ter motrenje skrbi integralno kot aktivnosti in razmerja, ki so vključeni v zagotavljanje fizičnih, družbenih in emocionalnih potreb odvisnih odraslih in otrok ter kot normativne, ekonomske in družbene okvirje, ki določajo porazdelitev odgovornosti in načine izvajanja skrbi. Sistemi blaginje različno distribuirajo tri dimenzije skrbi (stroške, delo in odgovornosti) med različnimi institucionalnimi domenami (državo, trgov, družino in skupnostjo) ter med ljudmi, razdeljenimi po spolu, etničnosti/rasi in razredu (Tsuji, 2011).

Sistemi socialne oskrbe so v zadnjem stoletju doživeli temeljite transformacije, ki jih Tronto (2013) opredeli kot prehode od režima domestifikacije žensk, ki je zagotavljal socialno oskrbo skozi neplačano delo žensk v družini do sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je režim profesionalizacije, institucionalizacije in monetizacije prek zaposlovanja žensk v institucijah države blaginje skrb delno socializiral, do režima marketizacije, poblaglovljenja in globalizacije socialne oskrbe, ki se dogaja sedaj. V teh procesih se je socialna oskrba prebivala iz diadnega, družinskega, zasebnega območja ženskega »dela iz ljubezni« (Finch in Groves, 1983) v območje odgovornosti nacionalne države, kjer je bila različno organizirana v različnih sistemih blaginje, in v aktualni situaciji na trg in v transnacionalna razmerja, kjer se neenaka razmerja, povezana s socialno oskrbo, ki so bila prvotno locirana v zasebnih gospodinjstvih, zrcalijo v mednarodni delitvi reproduktivnega dela, ki je strukturirano po razredu, etničnosti, rasi in spolu.

Aktualne reforme in inovacije politik socialne oskrbe v EU vodijo v pomembne premike meja v obsegu odgovornosti za financiranje, izvajanje storitev ter zagotavljanje dostopa in kvalitete socialne oskrbe med državo, družino, trgov in skupnostjo. Nekatere od teh institucionalnih domen dobivajo manjše odgovornosti, druge večje. Nove ideje in normativni koncepti o skrbi, ki postajajo dominantni v javnem diskurzu in povzročajo institucionalne reforme, vpeljujejo nove in modificirajo stare oblike socialnih pravic. Diskurzi, ki legitimizirajo te transformacije, so različni: od vzdržnosti javnih sredstev zaradi demografskih sprememb do diskurza družbenega investiranja (ang. *social investment*), pluralizacije storitev in večje svobode izbire za uporabnike, do aktivacije ter usklajevanja dela in družine. Na najsplošnejši ravni raziskave v številnih državah EU kažejo na zmanjševanje vloge države pri financiranju in izvajanju storitev socialne oskrbe in premik k večji vlogi družine, skupnosti oz. neprofitnega sektorja, in trga (Meagher in Szebehely, 2013). Spreminjajo se mehanizmi in oblike zagotavljanja finančnih sredstev ali storitev skrbi. Inovacije v sferi financiranja so npr. uvažanje dajatev denar-za-skrb (ang. *cash-for-care*) (Ungerson in Yeandle, 2007), vpeljevanje mehanizmov univerzalnega zavarovanja za dolgotrajno oskrbo v starosti, vzpostavljane vavčerskih shem sofinanciranja skrbi od države in davčnih olajšav za skrb (Morel, 2015). Na področju organizacije storitev se vse bolj uveljavlja mešana ekonomija storitev (Anttonen in Sipilä, 2005), nadzorovana

privatizacija s podeljevanjem koncesij zasebnim neprofitnim izvajalcem, v porastu so zasebni trgi in siva ekonomija skrbi ter globalizacija skrbstvenega dela prek določanja obsega delovnih dovoljenj za imigrantske skrbstvene delavke iz »tretjih držav« npr. v Italiji in Španiji (van Hooren, 2014) in prek vzpostavljanja instituta krožnih migracij npr. v Avstriji (Österle, 2014) v migracijskih politikah. Spreminjajo se tudi razmerja med zagotavljanjem denarnih dajatev ali storitev, za katere prevzema vlogo država, in sicer v smeri favoriziranja denarnih dajatev pred zagotavljanjem javnih skrbstvenih storitev (Fedyuk et al., 2014). Na področju delovnih statusov skrbstvenih delavk se poleg obstoječih formalnih zaposlitev v javnih ali komercialnih organizacijah uvajajo polformalni statusi družinskih pomočnic (León, 2014) in kvazi delovna razmerja v zasebnih gospodinjstvih (Jensen in Moberg, 2011). Spremembe pa ne posegajo samo v pravice uporabnikov, torej prejemnikov skrbi, pač pa tudi na področje pravic skrbeti za nekoga, torej v pravice do izvajanja/dajanja skrbi za svoje bližnje na način redefinicij razmerja med plačanim in skrbstvenim delom. Obstoječe meje med javno in zasebno, formalno in neformalno oskrbo se tako hibridizirajo in premeščajo.

V članku analiziramo in primerjamo dva različna skrbstvena sistema v Sloveniji: skrb za otroke in skrb za starejše. Izhajamo iz teze, da se sistema skrbi za otroke in starejše med seboj bistveno razlikujeta po v nadaljevanju predstavljenih parametrih, da sledita različni logiki modernizacije socialne oskrbe in da, čeprav sta del enotnega nacionalnega sistema blaginje, ustvarjata različen obseg in način javne družbene skrbi. Ker družbena organizacija in porazdelitve skrbstvenega dela tvorijo element sistema blaginje, ki ima prek ukrepov defamilizacije in refamilizacije skrbi velik vpliv na (ne)-enak položaj žensk v družbi (Daly in Lewis, 2000), v analizo režimov skrbi za otroke in starejše vključimo tudi refleksijo njunega učinka na vključevanje žensk v plačano delo. V nadaljevanju načrtanemu teoretskemu okvirju sledita dve poglavji, ki predstavljata sistema skrbi za otroke in starejše v Sloveniji. V petem delu primerjalno analiziramo oba sistema in v šestem delu ob povzetku ključnih ugotovitev predstavimo nekatere potencialne učinke tako zastavljenih sistemov skrbi za otroke in starejše.¹

Teoretski okvir: spreminjanje sistemov socialne oskrbe med defamilizacijo in refamilizacijo

Aktualna pogajanja in premeščanja meja med državo, trgom in družino, med javno in zasebno ter formalno in neformalno oskrbo v skrbstvenih

¹ Članek je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Skrbstveno delo med individualizacijo, globalizacijo in socializacijo* (J6-6838), ki ga financira ARRS v obdobju od leta 2014 do 2017, izvajata pa ga Mirovni inštitut (koordinator) in Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo.

politikah imajo velik vpliv na razmerje med stopnjo defamilizacije in refamilizacije skrbstvenega dela. Familializem je treba razumeti kot ideologijo, ki kot primarno pri zagotavljanju skrbi opredeljuje družino. Refamilialistične politike omogočajo družinam pravice do časa za skrb (s shemami materinskih, starševskih, očetovskih dopustov, dopustov za nego družinskega člana), posredne in neposredne finančne transferje ter druge socialne pravice, povezane z dajanjem skrbi (individualne pokojninske pravice, delne vključenosti v ostale sheme socialne varnosti, izpeljane pravice za nezaposlene gospodinje, posebne pravice za matere) (Tsuji, 2011). Defamilizacija skrbi nastopi, ko ženske niso več na razpolago za neplačano skrbstveno delo doma zaradi svoje vključenosti v plačano delo izven doma, posledično pa morajo skrb zagotoviti država, trg in skupnost. Številne študije poudarjajo, da se ženske lahko enakovredno z moškimi vključijo na trg dela samo pod pogojem, da je skrbstveno delo defamilizirano, v nasprotnem primeru se soočajo z dvojno obremenjenostjo s plačanim profesionalnim in neplačanim družinskim delom (Hochschild, 2003) in so na trgu dela marginalizirane (Lister, 2007). Skrbstveni primanjkljaj ter problemi usklajevanja družinskega in poklicnega življenja izhajajo iz neustreznih odzivov socialnih politik na defamilizacijo skrbi. Defamilialistične politike si zato prizadevajo, da bi razbremenile družine skrbstva z javnimi storitvami ali s financiranjem tržnih mehanizmov. Razmerje med refamilialističnimi in defamilialističnimi ukrepi je izrednega pomena za položaj žensk na trgu dela in za njihove državljanske pravice (Hobson et al., 2002). Defamilizacija vodi v monetizacijo skrbi, ki se iz neplačanega dela žensk v družini preobrazi v plačano delo skrbstvenih delavk v javnih institucijah skrbi, medtem ko je dostop do socialne oskrbe z vidika uporabnika strukturiran skozi regulacije socialnega državljanstva bodisi na univerzalen, selektivno univerzalen ali rezidualen način (León, 2014). Pri univerzalnem načinu, značilnem zlasti za skandinavске dežele, država z obsežnimi javnimi subvencijami omogoča vsem skrbi potrebnim dostop do javnih storitev; pri selektivno univerzalnem načinu so javne skrbi bodisi v obliki sredstev ali storitev deležni najbolj potrebni; v rezidualnem načinu pa država s sistemom javnih socialnih transferjev omogoča oskrbo samo najbolj revnim družbenim skupinam po načelu minimalnih potreb.

Spremembe skrbstvenih politik določajo tudi stopnjo komodifikacije (poblagovljenja) skrbstvenih storitev. Medtem ko socializacija skrbi z organiziranjem javnih skrbstvenih storitev predpostavlja komodifikacijo dela žensk (prej neplačano skrbstveno delo v družini se spremeni v plačano zaposlitev žensk v institucijah), pa ima sama storitev skrbi status javne dobrine posebnega družbenega pomena in ni poblagovljena. Z ukrepi, ki spodbujajo prenos izvajanja storitev skrbi od države na trg – to pa so ukrepi, ki favorizirajo denarne dajatve pred organiziranjem storitev – pa postaneta

poblagovljena tako delo kot storitev, kar vodi, razen za premožne, v refamilizacijo skrbi. Poblagovljenje skrbi torej spremlja monetizacijo, ko je dostop do plačane skrbi urejen prek trga (Mahon in Robinson, 2011). Vprašanje, ali naj država zagotavlja predvsem denarne dajatve ali tudi storitve, je ključno za določanje, kako država povezuje ali ločuje družino in skrb. Iz perspektive enakosti spolov so skrbstvene storitve ključne za omogočanje ekonomske enakosti žensk skozi plačano delo. Ukrepi, ki dajejo prednost denarnim dajatvam pred organizacijo javnih storitev od države, sicer omogočajo pravico do skrbi za bližnje, vendar hkrati podpirajo privatizacijo skrbi in zasebne rešitve bodisi v obliki refamilizacije skrbi, kjer so sredstva usmerjena v družinsko oskrbo, bodisi v obliki marketizacije, torej ureditve oskrbe skozi trg (Hobson et al., 2002).

Aktualne spremembe skrbstvenih politik vplivajo tudi na stopnjo formalizacije in profesionalizacije oziroma deformalizacije in deprofesionalizacije skrbstvenega dela. Politike, ki so bolj usmerjene v refamilizacijo skrbi in zagotavljanje denarnih dajatev namesto storitev, ustvarjajo pogoje za deformalizacijo in deprofesionalizacijo skrbi, saj se pod takimi pogoji velik obseg oskrbe prenese v družino in sivo ekonomijo. In obratno: večje omogočanje izvajanja skrbi prek javnih ali tržnih institucij in zagotavljanje storitev od države, ne samo denarnih dajatev, vodi v večjo stopnjo formalizacije in profesionalizacije skrbi. Raziskave (van Hooren, 2014; Williams, 2011) kažejo, da ima razmerje, ki ga določajo politike med denarnimi dajatvami in organizacijo storitev, temeljni vpliv na obseg sive ekonomije skrbi in rekrutacijo migrantk v neformalno skrbstveno delo. Ni torej pomembno samo, kolikšen obseg odgovornosti država prevzema za skrb, pač pa je pomemben tudi način, na katerega država izvaja svojo odgovornost: favoriziranje denarnih dajatev pred zagotavljanjem storitev namreč spodbuja sivo ekonomijo in skrbstveno delo migrantk, ker si uporabniki in družine z razpoložljivimi sredstvi sami čim bolj gospodarno organizirajo potrebno količino skrbi. Obstoje kakovostnih javnih in univerzalno dostopnih skrbstvenih storitev pa po drugi strani bistveno zmanjšuje obseg sive ekonomije in globalizacijo skrbstvenega dela.

V tem konceptualnem okvirju, ki reflektira aktualna spreminjanja skrbstvenih politik v EU, analiziramo sistema skrbi za otroke in starejše v Sloveniji. Naš namen ni diahrona analiza spreminjanja sistemov skrbi za otroke in starejše, pač pa sinhrono razbiranje aktualnih procesov spreminjanja skrbstvenih sistemov znotraj kontinuumov defamilizacije in refamilizacije, socializacije in marketizacije, univerzalizma in rezidualnosti, poudarku na zagotavljanju denarnih transferjev za skrb ali skrbstvenih storitev, deprofesionalizacije in informalizacije ali profesionalizacije in formalizacije ter globalizacije, ki součinkujejo.

Sistem skrbi za otroke v Sloveniji

Skrb za otroke je v Sloveniji sestavni del družinske in izobraževalne politike. Tradicija institucionalnega otroškega varstva in njegova univerzalna dostopnost v javni mreži vrtcev sta socialistična dediščina, ki se je za razliko od številnih vzhodnoevropskih držav ohranila tudi v tranziciji. Razvoj javnega institucionalnega varstva predšolskih otrok je bil najbolj intenziven med letoma 1971 in 1985, ko je bilo vzpostavljenih 70 % obstoječih kapacitet otroškega varstva (Vojnovič, 1996). Leta 1961 je bilo v javno varstvo vključenih le 7,7 % predšolskih otrok, leta 1971 15 %, leta 1981 41 % in leta 2014 že 76,9 % otrok (Stropnik in Šircelj, 2008; SURS, 2015).

Slovenija ima razvit enoten sistem predšolskega varstva in vzgoje, ki ga izvajajo vrtci. Ustanoviteljice javnih vrtcev so občine, zasebnih vrtcev pa pravne ali fizične osebe. Zasebni vrtci lahko pridobijo koncesijo in postanejo del javne mreže vrtcev, kar pomeni, da zanje veljajo enaki standardi kot za javne vrtce in so financirani enako kot javni vrtci. Vendar je na področju varstva otrok privatizacija zelo omejena: v šolskem letu 2014/15 je delovalo 93 % (914) javnih in samo 7 % (65) zasebnih vrtcev (SURS, 2015). Javna mreža vrtcev je v večjem delu financirana z javnimi sredstvi, zlasti iz sredstev občine, in delno iz prispevka staršev, ki je odvisen od njihovih dohodkov in premoženja. Leta 2008 je vlada s spremembo Zakona o vrtcih uvedla brezplačno institucionalno varstvo za drugega in vse nadaljnje otroke, vendar je bilo leta 2012 z varčevalnimi ukrepi plačilo za drugega otroka ponovno uvedeno v višini 30 % cene, za vsakega nadaljnjega otroka pa je vrtec brezplačen.

Zasebne oblike varstva otrok, ki so v celoti plačljive, uporablja manj kot 4 % staršev (Rakar et al., 2010), zlasti za otroke v starostnem obdobju od 1 do 3 let, ki večinoma v območju sive ekonomije zaposlujejo zasebno varuško, pri čemer študije kažejo, da za razliko od številnih držav EU migrantke v skrb za otroke na domu v Sloveniji niso vključene (Hrženjak, 2012). Zaradi favoriziranja družinskega pred institucionalnim varstvom si posamezne družine uredijo varstvo za mlajše otroke z medgeneracijsko solidarnostjo starih staršev, kar pa je zaradi podaljševanja delovne dobe starejših, zlasti žensk, vse manj dostopna izbira.

Po Zakonu o osnovni šoli in Zakonu o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja so osnovne šole odgovorne za organizacijo in izvedbo podaljšanega bivanja in jutranjega varstva otrok. Država torej organizira za starše brezplačno varstvo za šoloobvezne otroke do starosti enajstih let, stroški pa so pokriti iz državnega proračuna.

Dediščina socialističnega sistema je tudi kvalitetna shema starševskih pravic in denarnih dajatev, torej pravic, ki staršem omogočajo skrb za otroka. Leta 1986 je vlada skupno trajanje starševskega dopusta podaljšala s

246 na 365 dni (Leskošek, 2015). Od tega je 105 dni porodniškega oziroma materinskega dopusta, 260 dni pa dopusta za nego in varstvo otroka, ki si ga partnerja lahko poljubno razdelita, dejansko pa ga večinoma koristijo ženske. Nadomestilo za porodniški in starševski dopust, ki ga krije država, je bilo do leta 2012 v višini 100 % dohodka iz dela, po tem pa se je zaradi varčevalnih ukrepov začasno znižalo na 90 %. Leta 2001 je bila ta shema dopolnjena s podaljšanjem starševskega dopusta za velike družine in možnostjo dela za skrajšan delovni čas do otrokovega dopolnjenega tretjega leta starosti, v primeru več otrok pa do končnega prvega razreda osnovne šole najmlajšega otroka. Krajši delovni čas obsega najmanj polovično tedensko delovno obveznost, delodajalec zagotavlja pravico do plače po dejanski delovni obveznosti, medtem ko država zagotavlja plačilo prispevkov za socialno varnost od sorazmernega dela minimalne plače do polne delovne obveznosti. Leta 2005 je bil uveden očetovski dopust, ki obsega 90 dni, od tega je prvih 20 dni, ki jih oče koristi v prvih šestih mesecih po otrokovem rojstvu, plačanih, preostalih 70 dni, ki jih lahko koristiti v prvih treh letih po otrokovem rojstvu, pa neplačanih; država krije samo stroške prispevkov od minimalne plače (Humer, 2009).

Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji iz leta 1993 kot eno izmed osrednjih načel opredeljuje delno socializacijo stroškov za vzdrževanje otrok. Družine z otroki so upravičene do denarnih prejemkov, kot so otroški dodatek, posebna pomoč za invalidne otroke, pomoč za opremo novorojenega otroka, dodatek za vzgojo in varstvo otrok za otroke v starosti do treh let, ki niso v vrtcu, starševski dodatek za starše, ki pred rojstvom otroka niso bili zaposleni in zavarovani za starševsko varstvo, ter davčno olajšavo za vzdrževanega družinskega člana. Pomoč za novorojenega otroka v opremi ali denarju je bila do leta 2012 univerzalna pravica, z Zakonom o uravnoteženju javnih financ je ta pravica omejena na družine, katerih dohodek na družinskega člana ne presega 64 % povprečne plače. Prav tako je višina otroškega dodatka odvisna od višine dohodkov na družinskega člana.

Javna skrb za otroke je izrazito feminizirano področje dela: v šolskem letu 2014/15 je bilo v njem zaposlenih samo 2,4 % moških (SURS, 2014). Zaposleni imajo srednjo in višjo univerzitetno izobrazbo, praviloma so zaposleni za polni delovni čas s pogodbami za nedoločen delovni čas, ki obsega od 30- do 35-urno tedensko delovno obveznost, višina dohodkov pa je vezana na dohodke v sistemu izobraževanja. Nekateri študije pričajo, da se sicer ugodni pogoji dela poslabšujejo zaradi naraščanja števila nestandardnih zaposlitev (Kralj in Renner, 2007).

Organizacija skrbi za otroke je v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja sledila socialističnim načelom polne zaposlenosti in emancipacije žensk, ki je bila razumljena predvsem kot ekonomska neodvisnost.

Namen socializacije skrbi za otroke je bil omogočiti ženskam vključenost na trg dela in vzpostavitev državlanskega modela »odraslega zaposlenega« (ang. *adult worker*) (Lister et al., 2007), v katerem so tako moški kot ženske vključeni v plačano delo za polni delovni čas, pri čemer pa se ohranja odgovornost žensk za neformalno in neplačano skrbstveno delo v družini. Ta režim se je v tranziciji ohranil, uveljavljen je družbeni konsenz, da je sistem dober in da ne potrebuje bistvenih sprememb.

Sistem skrbi za starejše v Sloveniji

Skrb za starejše je v Sloveniji sestavni del socialne in zdravstvene politike ter postaja vse bolj aktualna tema zaradi staranja prebivalstva. Demografski proces staranja prebivalstva se je začel intenzivirati konec sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je bila stopnja rodnosti nižja od še obnovljive stopnje, in ko je pričakovana življenjska doba ob rojstvu presegla 70 let (Stropnik in Šircelj, 2008). V Sloveniji je l. 2014 delež prebivalcev, starejših od 65 let, dosegal 17,9%, delež starih med 0 in 14 let pa 14,8%.

Pred tranzicijo je bila oskrba starejših porazdeljena med dva sektorja: javni sektor je omogočal storitve institucionalne oskrbe, neformalni sektor pa je v okviru družine in sive ekonomije oskrboval starejše v domačem okolju. V devetdesetih letih je bilo sprejetih več dokumentov, ki so usmerjali razvoj skrbi za starejše v tranziciji. Zakon o socialnem varstvu je l. 1992 sistem institucionalnega varstva starejših dopolnil z definicijo pomoči na domu in socialnega servisa. Z dodatkom l. 2004 je Zakon o socialnem varstvu v področje socialne skrbi vpeljal institut polformalne zaposlitve v zasebnem gospodinjstvu (ang. *semi-formal care work*) (Geissler in Pfau-Effinger, 2005); družinski članici, ki neguje hendikepiranega družinskega člana, je omogočal, da postane družinska pomočnica z možnostjo delnega nadomestila za izgubljeni dohodek v višini minimalne plače. L. 1992 je Zakon o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju dal možnost, da posameznik dobi nadomestilo za nego ožjega družinskega člana, vendar samo za tiste, ki živijo v skupnem gospodinjstvu. Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju je l. 1999 opredelil pravico do dodatka za pomoč in postrežbo za ljudi, ki za osnovne življenjske potrebe nujno potrebujejo pomoč druge osebe.

Program razvoja varstva starejših oseb na področju socialnega varstva v Sloveniji do l. 2005 je določil nadaljnji razvoj institucionalne mreže s ciljem pokrivanja 5% oseb, starejših od 65 let, ter razvoj organiziranih storitev v bivalnem okolju, kot so centri za pomoč na domu in dnevnovarstveni centri. Strategija varstva starejših do leta 2010 omenja dolgotrajno oskrbo, ustanavljanje negovalnih oddelkov, razširitev zdravljenja na domu, pravo nacionalnega programa paliativne oskrbe, izboljšanje dostopnosti

rehabilitacijskih storitev na domu. Nacionalni program socialnega varstva za obdobje 2006–10 je uvedel nove oblike mobilne pomoči na domu, izobraževalne programe za skrbnike ter razvoj programov kratkotrajne podpore in razbremenjevanja družine (Hlebec, 2010). Večina teh ciljev je uresničeni samo delno. Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–10 zgovorno kaže smernice razvoja sistema varstva starejših, ki gredo v zadnjem desetletju v smer rekomodifikacije, refamilizacije in deinstitucionalizacije (Kolarič, 2011). Konceptualni okvir Resolucije je utemeljen v predpostavki, da je vsak posameznik sam odgovoren za svojo socialno varnost in blaginjo ter socialno varnost in blaginjo svoje družine. Kot eno temeljnih izhodišč se vzpostavlja selektivni univerzalizem, torej načelo »upravičenosti do pomoči«. Izrazit je poudarek na spremembah celotne socialne politike v:

»...večjo ciljno usmerjenost ukrepov socialne politike, zaradi demografskih sprememb pa posebno skrb za finančno vzdržnost in stabilnost sistemov, uveljavljanje različnih oblik javno-zasebnega partnerstva, večjo stopnjo poslovne racionalizacije socialnih sistemov ter večjo odgovornost posameznikov« (Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–10).

V grobem lahko rečemo, da sistem oskrbe starejših v Sloveniji obsega institucionalno varstvo in pomoč na domu, ki se je bolj intenzivno začela razvijati sredi devetdesetih let prejšnjega stoletja (Hlebec et al., 2014). Število uporabnikov institucionalnega varstva nenehno narašča: leta 2013 jih je v domovih za starejše bivalo skoraj za tretjino več kot v letu 2006. Slovenija dosega visoko pokritost potreb institucionalnega varstva, hkrati pa ima slabo razvite storitve na domu, ki dosegajo le 1,7 % pokritosti, države EU pa med 8 in 12 % (Poudarki iz analiz področja institucionalnega varstva starejših in odraslih s posebnimi potrebami, 2015).

Število javno-zasebnih partnerstev v sistemu skrbi za starejše narašča. Leta 2007 je bilo v mreži organizacij, ki izvajajo storitev pomoči na domu, 9 zasebnikov s koncesijo občine, leta 2014 pa že 19. Število centrov za socialno delo, ki organizirajo pomoč na domu, pa se proporcionalno zmanjšuje: leta 2007 jih je bilo 45, leta 2014 le še 33. Cena za uporabnika je pri zasebnikih s koncesijo v primerjavi z javnimi zavodi občine v povprečju višja, celotni stroški za izvajalca pa nižji (Lebar et al., 2015). V sistemu institucionalnega varstva je bilo v javni mreži leta 2014 98 izvajalcev, od tega 59 javnih zavodov in 39 zasebnikov s koncesijami (Poudarki iz analiz področja institucionalnega varstva starejših in odraslih s posebnimi potrebami, 2015). Država je že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja odprla področje socialnega varstva za zasebnike, ker naj mreža javnih izvajalcev ne bi mogla

več slediti potrebam uporabnikov, hkrati pa uvajanje zasebnitva pojasnjujejo tudi z motivom pluralizacije ponudbe in večje svobode izbire za uporabnike (Kaučič, 2001). Država pa socialnega varstva ni v celoti prepustila tržnim zakonitostim, saj zaradi občutljivosti področja uvaja nadzorovano privatizacijo in ohranja nadzor nad standardi kakovosti in cenami.

Medtem ko so stroški storitve pomoči na domu v višini 50 % sofinancirani od občin, so preostale socialnovarstvene storitve za starejše (npr. institucionalna oskrba, socialni servis) v celoti plačljive individualno; iz javnih sredstev so pokrite samo v primeru, ko uporabnik ali njegova družina niso zmožni plačila. V tem primeru je prispevek uporabnika k plačilu odvisen od njegovega dohodka in premoženja. Doplačilo do polne cene prispevajo svojci, ki so dolžni preživljati starejše, če teh ni ali jim dohodki ne omogočajo doplačevanja, je plačnik občina stalnega prebivališča. Centri za socialno delo vsako leto preverijo dejansko stanje dohodkov in premoženja upravičenca oziroma zavezancev in na novo določijo višino oprostitve plačila. Doplačilo občine predpostavlja omejevanje dedovanja, kar si občina zagotovi z vpisom v zemljiško knjigo (Uredba o merilih za določanje oprostitev pri plačilih socialno varstvenih storitev). To pomeni, da gre pri sofinanciranju stroškov oskrbe starejših za posojilo in ne za subvencijo kot pri skrbi za otroke.

Dokument Poudarki iz analiz področja institucionalnega varstva starejših in odraslih s posebnimi potrebami (2015) pri pregledu strukture plačil institucionalne oskrbe ugotavlja, da kljub vse slabši finančni situaciji uporabnikov dolgoročni trend kaže na naraščanje deleža plačil uporabnikov, medtem ko se doplačila občin zmanjšujejo. Od l. 2000 do 2014 se je delež sofinanciranja občin zmanjšal za približno 8 %. Dolgoročni trend kaže na usmeritev sistema, da vedno večji del bremena financiranja prenaša na uporabnika in ne obratno, torej na dodatne javne ali solidarnostne zavarovalniške vire za financiranje dolgotrajne oskrbe. Primerjava stroškov institucionalnega varstva s prihodki uporabnikov kaže, da se je dejanska plačilna sposobnost starejših tudi v letih konjunktore zmanjševala, strmo pa je upadla po letu 2010, ko prvič povprečna starostna pokojnina ni več zadoščala za povprečne stroške institucionalnega varstva. Ob upoštevanju restriktivne zakonodaje za dodeljevanje socialnih transferjev (obremenitev nepremičnin) to vodi v refamilizacijo skrbi za starejše.²

Starejši v Sloveniji so upravičeni do dodatka za pomoč in postrežbo, če za opravljanje osnovnih življenjskih potreb nujno potrebujejo pomoč druge osebe. To je klasičen nevračljiv denar-za-skrb denarni prejemek, ki temelji na načelu selektivne univerzalnosti, saj upravičenost do njega določajo

² Leta 2015 je bila stopnja tveganja revščine za populacijo 65+ za oba spola skupaj 17,1 %, za vsak spol posebej pa zelo različna: za moške je bila manj kot 11 %, za ženske pa skoraj 22 % (SURS, 2015).

izvedenci na podlagi ugotovljenih potreb. Glede na ugotovljene potrebe so določeni trije različni mogoči zneski dodatka za pomoč in postrežbo. S tem denarnim prejemkom lahko starostniki doplačujejo institucionalno oskrbo, storitve pomoči na domu ali neformalno družinsko pomoč oz. delavko v sivi ekonomiji. Dejanske uporabe dodatka država ne nadzoruje.

Medtem ko je večina držav EU v devetdesetih letih prejšnjega stoletja regulirala sistem dolgotrajne oskrbe, Slovenija tega področja še vedno nima urejenega. Predlog zakona o dolgotrajni oskrbi, ki čaka na javno obravnavo že desetletje, pa kaže jasen trend v smeri deinstitucionalizacije in refamilizacije skrbi za starejše. Predlog opredeljuje potrebe po dolgotrajni oskrbi kot novo socialno tveganje, ki ga je treba zavarovati z uvedbo obveznega zavarovanja. Financiran naj bi bil s prispevki, ki bi jih plačevali delodajalci in zavarovanci sami. Za potrebe dolgotrajne oskrbe naj ne bi koristili le tako zbranih sredstev, temveč v večjem deležu kot doslej tudi zasebna sredstva uporabnikov, njihovih svojcev oziroma bi za ta namen uvedli možnost prostovoljnega zavarovanja. Predlog predvideva, da je treba v prihodnje razvijati predvsem pomoč in oskrbo v domačem okolju, v katero bodo bolj kot doslej vključeni svojci in drugi neformalni izvajalci (Izhodišča za pripravo Predloga zakona o dolgotrajni oskrbi, osebni asistenci in zavarovanju za dolgotrajno oskrbo – novo gradivo št. 1, 2013). Taka usmeritev, ob nespremenjenem razmerju med plačanim in neplačanim skrbstvenim delom, lahko izrazito negativno vpliva na položaj žensk na trgu dela, vzpostavlja pa tudi pogoje za porast neformalnih trgov skrbstvenega dela in, podobno kot v sosednji Italiji in Avstriji, rekrutacijo migrantk v skrb za ostarele v zasebnih gospodinjstvih, ki so tudi sicer za razliko od varstva otrok v Sloveniji že prisotne (Hrženjak, 2012).

Tako kot področje skrbi za otroke je tudi skrb za starejše izrazito feminizirano področje dela, v primerjavi z varstvom otrok tudi etnizirano (ibid.). Za razliko od številnih evropskih držav, kjer je za področje oskrbe starostnikov značilna prekarizacija dela, pa v Sloveniji prevladujejo in naraščajo zaposlitve za polni in nedoločen delovni čas (Lebar et al., 2015). Delavke dosegajo poklicno ali srednjo izobrazbo, delo je večizmensko, fizično in psihično obremenjujoče ter izrazito slabo plačano. Izpostaviti velja, da Slovenija močno zaostaja za povprečjem držav EU po deležu zaposlenih v socialnem varstvu. Pri številu zaposlenih v socialnem varstvu na 100.000 prebivalcev Slovenija dosega le 42 % povprečja EU³, kar pomeni, da so delavke v Sloveniji izrazito preobremenjene.

³ V Sloveniji je 772 zaposlenih v socialnem varstvu na 100.000 prebivalcev, v EU je v povprečju 1851 zaposlenih v socialnem varstvu na 100.000 prebivalcev (Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–20).

Primerjava: socializacija skrbi za otroke in individualizacija skrbi za starejše

Z vidika sistema blaginje je skrb za otroke v Sloveniji v precejšnji meri socializirana in se odlikuje po univerzalizmu, ki sledi načelom zagotavljanja enakih možnosti za razvoj vsem otrokom in enakosti spolov z vzpostavljanjem pogojev za polno vključevanje žensk na trg dela. Medtem ko država v prvem letu otrokove starosti s shemo starševskih dopustov finančno omogoča, da skrb poteka v družini, pa za predšolske in šolske otroke ukrepe familizacije skrbi nadomesti z ukrepi defamilizacije skrbi, tako da organizira javno subvencionirano mrežo vrtcev in financira podaljšano bivanje v osnovni šoli. Država tako od družine prevzema velik delež skrbi za otroke. Vloga trga, sive ekonomije in globalizacije skrbi za otroke je po obsegu zanemarljiva, saj v takem sistemu ni potrebna. Za razliko od številnih držav EU kvalitetna javna skrb za otroke v Sloveniji omogoča staršem, zlasti materam, zaposlenost za polni delovni čas. V kontekstu EU se Slovenija umešča med države z najvišjim številom žensk, zaposlenih za polni delovni čas. V letu 2014 je delež žensk, ki delajo s skrajšanim delovnim časom, (med vsemi zaposlenimi) v Sloveniji 14,8% in je, čeprav v trendu naraščanja, bistveno nižji od povprečja v EU28 (32,4%) (EUROSTAT, 2015). Potrebno pa je izpostaviti, da ženske v Sloveniji kljub vključenosti v plačano delo za polni delovni čas ostajajo v slabšem položaju na trgu dela kot moški, ker enakopravna udeležba moških in žensk v plačanem delu ni vodila v enakopravno delitev skrbstvenega, gospodinjanskega in drugega neplačanega dela v družini, kjer ženske ostajajo primarne skrbnice (Kanjuro Mrčela in Ignjatović, 2015). Dvojna obremenjenost žensk s plačanim in neplačanim delom se na trgu dela odraža v visoki horizontalni in vertikalni segregaciji dela in steklenem stropu. Plačna razlika, ki je sicer v Sloveniji med najnižjimi v EU, se na ravni feminiziranih sektorjev dela izrazito poveča. Zaradi preobremenjenosti se ženske v Sloveniji upokojujejo zgodaj, kar vodi tudi v nizke pokojnine in visoko tveganje revščine v starosti. Tega, da je za položaj žensk na trgu dela poleg kakovostnih javnih skrbstvenih storitev pomembno tudi, kako delovne organizacije omogočajo usklajevanje dela in družine, se delodajalci še vedno premalo zavedajo.

Na področju skrbi za starejše država prevzema bistveno manjšo vlogo tako pri organizaciji storitev institucionalnega varstva in pomoči na domu kot pri zagotavljanju finančnih sredstev za oskrbo. Obe storitvi država v vse večjem obsegu privatizira s podeljevanjem koncesij zasebnim ustanovam. Medtem ko so občine dolžne zagotavljati in sofinancirati storitev pomoči na domu, gre strošek institucionalnega varstva in socialnega servisa v celoti v breme uporabnika ali/in njegove družine. V primeru nezmožnosti plačevanja stroškov oskrbe jih doplačuje občina, vendar si sredstva povrne iz dediščine. Pri visokih stroških oskrbe in visoki stopnji tveganja revščine, s

katero se soočajo starejši, je individualizacija odgovornosti za plačilo tudi pomemben razlog za refamilizacijo skrbi – družine se zaradi nezmožnosti plačevanja pogosto odločajo same prevzeti skrb za starostnike. Nevladni sektor nudi oporo družini predvsem s svetovanjem, izobraževanjem in družabništvom. Glede na visoko tveganje revščine pri starostnikih ni realno pričakovati, da bi trg storitev za starostnike lahko nadomestil javne storitve. Refamilizacija skrbi ob visoki zaposlenosti žensk za polni delovni čas vodi v razmah neformalnih trgov skrbi, v katerih sodelujejo zlasti starejše revne ali brezposelne ženske, globalizirani pa so za zdaj v majhnem obsegu (Hrženjak, 2012).

Medtem ko na področju varstva otrok država organizira javne storitve in podeljuje denar-za-skrb dajatev samo izjemoma,⁴ država zagotavlja storitve za starostnike v bistveno manjšem obsegu, ki zlasti na področju pomoči na domu zaostaja za dejanskimi potrebami. Nezaostne javne storitve država nadomešča z denarnim nadomestilom v obliki dodatka za pomoč in postrežbo, ki ga podeljuje starostnikom po načelu ugotovljenih potreb, da si sami organizirajo potrebno oskrbo bodisi v družini bodisi na (neformalnem) trgu. Na področju skrbi za otroke je zagotovljena visoka stopnja profesionalizacije in formalizacije storitev. Procesi deinstitucionalizacije in prenašanja skrbi za starejše iz države na družino pa vključujejo deprofesionalizacijo skrbi. Krepi se poudarek na neformalni oskrbi, starostnik naj bi v sisteme formalne oskrbe vstopil čim pozneje.

Za razliko od področja skrbi za otroke, na katerem je uveljavljenih več oblik plačanega starševskega dopusta in nadomestilo za odsotnost z dela zaradi nege bolnega otroka, so na področju skrbi za starejše pravice svojcev do časa za skrb omejene na pravico do nadomestila odsotnosti z dela za nego odvisnega starejšega družinskega člana, vendar s pogojem, da živi v istem gospodinjstvu. To kaže, da je skrb za starejše percipirana predvsem kot vprašanje financ, spregledano pa je, da je za ustrezno skrb potreben tudi čas. Medtem ko je pri skrbi za otroke prepoznana potreba po vključevanju strategij usklajevanja plačanega dela in skrbi, to pri skrbi za starejše kljub izrazitemu prenašanju bremen neplačanega skrbstvenega dela na družino ni prepoznano.

Drugače kot pri skrbi za otroke, ki je javna, univerzalna in defamilizirana, skrb za starejše sledi načelom privatizacije, rezidualnosti in refamilizacije. Medtem ko se sistem skrbi za otroke v Sloveniji ne spreminja – predvideva se predvsem njegovo razširjanje v smeri večjega vključevanja očetov v starševske pravice – je sistem skrbi za starejše v procesu nenehnega premikanja meja od države k družini tako z vidika storitev kot z vidika stroškov.

⁴ Nekatere občine, kadar nimajo kapacitet, da bi zagotovile prosto mesto za otroka v vrtcu, družini izplačujejo 100 EUR, da si samostojno organizirajo varstvo.

Sklep

V procesih spreminjanja sistemov skrbi se kot ključno vprašanje postavlja, kako v situaciji naraščajočih potreb po skrbi in zmanjševanja zmogljivosti družine, da jo zagotovi, in ob usmeritvi države v krčenje javnih sredstev, s katerimi bi zagotavljala socialno skrb kot javno dobrino, na novo definirati meje med obema domenama. Redefiniranje meja poteka prek določanja novih ciljev socialne oskrbe in vzpostavljanja novih načinov financiranja, dajatev, pravic in pogojev za pridobitev pravic znotraj kontinuumov univerzalizma in rezidualnosti, defamilizacije in refamilizacije, poudarku na zagotavljanju denarnih transferjev za skrb ali skrbstvenih storitev, socializacije in marketizacije, deprofesionalizacije in informalizacije ali profesionalizacije in formalizacije ter globalizacije, ki medsebojno součinkujejo. Študije (León, 2015, Pfau-Effinger in Rostgaard, 2011) ugotavljajo, da modernizacija sistemov skrbi za otroke in starejše sledi različnim logikam in vzpostavlja znotraj enotnih nacionalnih sistemov blaginje povsem različen obseg in način skrbi za ti dve populaciji. V članku smo analizirali, kako se to odraža v Sloveniji.

Medtem ko številne države EU šele zdaj na različne načine uvajajo sistem javne in univerzalne skrbi za otroke, s čimer sledijo logiki socialnega investiranja v enake možnosti otrok in omogočanje ženskam polno udeleženo na trgu dela (Saraceno, 2015), je bil tak režim v Sloveniji vzpostavljen že v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Režim skrbi za otroke, ki s shemo plačanih dopustov staršem omogoča družinsko skrb za otroka do prvega leta starosti, pozneje pa država skrb za otroke organizira v enotni, javni, subvencionirani in kakovostni mreži vrtcev in osnovnih šol, je bil v tranziciji še nadgrajen in v sodobnosti ni podvržen temeljnim spremembam. Z vztrajanjem politik varčevanja pa se to lahko spremeni, saj ukrepi, kot sta zmanjševanje nadomestila za starševski dopust in omejevanje pravic do otroškega dodatka, že kažejo, da te politike najprej ciljajo ravno tiste skupine, ki so deležne javne socialne skrbi.

Drugače je v sistemu skrbi za starejše, kjer je večina držav EU že v devetdesetih letih vzpostavila različne sisteme dolgotrajne oskrbe, Slovenija pa s tem še vedno odlaša, kljub hitremu staranju prebivalstva in individualiziranemu financiranju oskrbe. V primerjavi s skrbjo za otroke, je skrb za starejše bistveno bolj prepuščena družini. Kljub enotni javni mreži organizacij (ki pa jo v vse večjem obsegu sestavljajo javno-zasebna partnerstva), ki tudi na področju skrbi za starejše zagotavljajo storitve institucionalnega varstva in (pre)majhen obseg pomoči na domu, so družine zaradi individualizacije visokih stroškov oskrbe, kljub delnemu sofinanciranju pomoči na domu od občin, pogosto prisiljene, da same prevzamejo odgovornost za skrb za starejše. Tako usmeritev še spodbuja denarni dodatek za pomoč in postrežbo, ki se kaže kot selektivna delna kompenzacija za pomanjkanje

javnih storitev, in ki delno omogoča finančno nadomestilo za družinsko ali tržno oskrbo. Sistem skrbi za starejše samo pogojno vključuje shemo plačanega dopusta za skrb in s tem onemogoča usklajevanje plačanega dela z neplačanim skrbstvenim delom, kar zlasti ženske kot neformalne skrbnice starejših postavlja v neenak položaj na trgu dela. Taka situacija spodbuja porast neformalnih trgov skrbi in vzpostavlja pogoje za globalizacijo skrbi, v katerih je skrbstveno delo v kvazi zaposlitvah brez socialnih pravic v zasebnih gospodinjstvih prepuščeno podcenjenemu in fleksibilnemu delu revnih, brezposelnih žensk in migrantk.

Raziskave (Hooren, 2014; León, 2014) kažejo, da ima prevzemanje odgovornosti za socialno skrb države kljub javnim stroškom številne pozitivne družbene posledice. V Sloveniji se to kaže ob primeru sistema skrbi za otroke, ki se gotovo umešča med najbolj kvalitetne v EU: zaposlenost žensk za polni delovni čas je med najvišjimi v EU; siva ekonomija in globalizacija skrbi za otroke se pojavljata v zelo majhnem obsegu v primerjavi z mnogimi državami v EU; kvaliteta zaposlitev z vidika prekarizacije dela in višine dohodkov je kljub nekaterim znakom, ki kažejo na slabšanje, še vedno dobra; storitve skrbi so profesionalizirane, kvalitetne in univerzalno dostopne (Leskošek, 2015; Rakar et al., 2010; Stropnik in Šircelj, 2008). Režim skrbi za starejše, ki se v nekaterih predstavljenih parametrih razvija v povsem drugo smer kot režim skrbi za otroke, pa implicira potencialne širše družbeno negativne posledice, kot so: porast neformalnih trgov skrbi in dela migrantk v zasebnih gospodinjstvih ter porast kvazi zaposlitev v zasebnih gospodinjstvih, kjer pogojev dela in kakovosti storitev ni mogoče nadzorovati (Hrženjak, 2012); deprofesionalizacija skrbi in neizkoriščenost potencialov ustvarjanja kvalitetnih delovnih mest v javnem sistemu socialne oskrbe; pritisk na ženske, da bodo predčasno zapuščale trg dela ali se odločale za skrajšani delovni čas zaradi odgovornosti za neformalno in neplačano skrbstveno delo v družini; problem kakovosti neformalne oskrbe in univerzalne dostopnosti skrbi za tiste, ki jo potrebujejo (Meagher in Szebehely, 2013).

LITERATURA

- Anttonen, Anneli in Jorma Sipilä (2005): Comparative Approaches to Social Care: Diversity in Care Production Modes. V: Birgit Pfau-Effingere in Birgit Geissler (ur.), *Care and Social Integration in European Societies*, 115–135. Bristol: Policy Press.
- Daly, Mary in Jane Lewis (2000): The Concept of Social Care and the Analysis of Contemporary Welfare States. *British Journal of Sociology*, 51 (2): 281–98.
- Fedyuk, Olena, Attila Bartha in Viola Zentai (2014): Migrant Domestic Care Workers: State and Market-Based Policy Mix. Dostopno prek http://www.neujobs.eu/sites/default/files/publication/2014/03/Neujobs_position%20Paper13.2%20.pdf (15. 11. 2015).

- Finch, Janet (ur.) in Dulcie Groves, (ur.) (1983): *A Labour of Love: Women, Work and Caring*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Geissler, Birgit in Birgit Pfau-Effingere (2005): *Change in European Care Arrangements*. V: Birgit Pfau-Effingere in Birgit Geissler (ur.), *Care and Social Integration in European Societies*, 3–21. Bristol: Policy Press.
- Hlebec, Valentina, Matic Kavčič, Maša Filipovič Hrast, Andreja Vezovnik in Martina Trbanc (2010): *Samo da bo denar in zdravje: življenje starih revnih ljudi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hlebec, Valentina, Mateja Nagode in Maša Hrast Filipovič (2014): *Kakovost socialne oskrbe na domu: vrednotenje, podatki in priporočila*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hobson, Barbara (ur.), Jane Lewis (ur.) in Birte Siim, (ur.) (2002): *Contested Concepts in Gender and Social Politics*. Northampton: Edward Elgar.
- Hochschild, R. Arlie (2003/1989): *The Second Shift*. New York: Penguin Books.
- Hooren van, Franca (2014): *Migrant Care Work in Europe: Variety and Institutional Determinations*. V: Margarita León (ur.), *The Transformation of Care in European Societies*, 62–83. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Humer, Živa (2009): *Etika skrbi, spol in družina: procesi relokacije skrbi med zasebno in javno sfero*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Hrženjak, Majda (2012): *Hierarchisation and Segmentation of Informal Care Markets in Slovenia*. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 19 (1): 38–57.
- Jensen, H., Per in Juul Moberg Rasmus (2011): *Tensions Related to the Transition of Elderly Care from an Unpaid to a Paid Activity*. V: Birgit Pfau-Effingere in Tine Rostgaard (ur.), *Care Between Work and Welfare in European Societies*, 98–115. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Kanjuo-Mrčela, Aleksandra in Miroljub Ignjatović (2015): *Od prožnosti do prekarnosti dela: stopnjevanje negativnih sprememb na začetku 21. stoletja*. *Teorija in praksa*, 52 (3): 350–381.
- Kolarič, Zinka (2011): *Medgeneracijska solidarnost v primežu reform evropskih držav blaginje*. V: Srna Mandič in Maša Filipovič Hrast (ur.), *Blaginja pod pritiski demografskih sprememb*, 205–225. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kralj, Ana in Tanja Renner (2007): *Poklic posebne vrste*. V: Sedmak Mateja (ur.), *Med Javnim in zasebnim: Ženske na trgu dela*, 211–135. Koper: Založba Annales.
- Lebar, Lea, Nadja Kovač in Mateja Nagode (2015): *Izvajanje pomoči na domu: Analiza stanja v letu 2014*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- León, Margarita (ur.) (2014): *The Transformation of Care in European Societies*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Leskošek, Vesna (2015): *Vpliv porodniškega dopusta na zaposlitev žensk v času socializma*. V: Mojca Šorn, Nina Vodopivec in Žarko Lazarevič (ur.), *Žensko delo: delo žensk v zgodovinski perspektivi*, 69–85. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Lister, Ruth, Fiona Williams, Anneli Anttonen, Jet Bussemaker, Ute Gerhard, Jacqueline Heinen, Stina Johansson, Arnlaug Leira, Birte Siim, Constanza Tobio in

- Anna Gavanas (2007): *Gendering Citizenship in Western Europe: New Challenges for Citizenship Research in a Cross-National Context*. Bristol: The Policy Press.
- Mahon, Ranne (ur.) in Fiona Robinson (ur.) (2011): *Feminist Ethics and Social Policy. Towards a New Global Political Economy of Care*. Toronto: UBC Press.
- Meagher, Gabrielle (ur.) in Marta Szebehely (ur.) (2013): *Marketisation in Nordic Eldercare: A Research Report on Legislation, Oversight, Extent and Consequences*. Dostopno prek . 12. 2015).
- Morel, Nathalie (2015): *Servants for the Knowledge Based Economy? The Political Economy of Domestic Services in Europe*. *Social Politics, International Studies in Gender, State and Society* 22 (2): 170–93.
- Österle, August (2014): *The Transnationalisation of Older Care in Austria*. V: Margarita León (ur.), *The Transformation of Care in European Societies*, 161–182. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Pfau-Effingere, Birgit (ur.) in Tine Rostgaard (ur.) (2011): *Care Between Work and Welfare in European Societies*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Poudarki iz analiz področja institucionalnega varstva starejših in odraslih s posebnimi potrebami (2015). Ljubljana: Skupnost socialnih zavodov Slovenije.
- Rakar, Tatjana, Ružica Boškič, Urban Boljka, Polona Dremelj, Mateja Nagode, Andreja Črnak-Meglič, Liljana Rihter (2010): *Raziskava o potrebah družin po različnih oblikah storitev*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Saraceno, Chiara (2015): *A Critical Look to the Social Investment Approach from a Gender Perspective*. *Social Politics, International Studies in Gender, State and Society* 22 (2): 257–267.
- Stropnik, Nada in Milivoja Šircelj (2008): *Slovenia: Generous Family Policy Without Evidence of Any Fertility Impact*. *Demographic Research*, 19 (26): 1019–1058.
- Tronto, C. Joan (2013): *Caring Democracy. Markets, Equality, and Justice*. London: University Press.
- Tsuji, Yuki (2011): *Reimagined Intimate Relations: Elder and Child Care in Japan Since the 1990s*. V: Ranne Mahon in Fiona Robinson (ur.), *Feminist Ethics and Social Policy: Towards a New Global Political Economy of Care*, 111–127. Toronto: UBC Press.
- Ungerson, Clare (ur.) in Sue Yeandle (ur.) (2007): *Cash for Care in Developed Welfare States*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Williams, Fiona (2011): *Towards a Transnational Analysis of the Political Economy of Care*. V: Ranne Mahon in Fiona Robinson (ur.), *Feminist Ethics and Social Policy. Towards a New Global Political Economy of Care*, 21–39. Toronto: UBC Press.

VIRI

- Izhodišča za pripravo Predloga zakona o dolgotrajni oskrbi, osebni asistenci in zavarovanju za dolgotrajno oskrbo – novo gradivo št. 1 (2013). Dostopno prek <http://www.mdds.gov.si>. (9. 12. 2015).

- Kaučič, Primož (2001): Socialno varstvo in skrb za starejše. Dostopno prek <http://www.podjetnik.si/clanek/socialno-varstvo-in-skrb-za-starej%C5%A1e-20011009> (9. 12. 2015).
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NACP68> (9. 12. 2015).
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2006–2010. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NACP53> (9. 12. 2015).
- Resolucija o nacionalnem programu socialnega varstva za obdobje 2013–2020. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=NACP68> (9. 12. 2015).
- Resolucija o temeljnih oblikovanju družinske politike v Republiki Sloveniji. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=RESO13> (12. 11. 2015).
- Uredba o merilih za določanje oprostitev pri plačilih socialno varstvenih storitev. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED3348> (9. 12. 2015).
- Zakon o socialnem varstvu. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO869> (9. 12. 2015).
- Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih. Dostopno prek <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlurid=20141068> (12. 11. 2015).
- Zakon o vrtcih. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO447> (12. 11. 2015).
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO445> (12. 11. 2015).
- Zakon za uravnoteženje javnih financ. Dostopno prek <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6388> (12. 11. 2015).